

RENE DESCARTES (1596. – 1650.)

Ivan Macan

SADRŽAJ

1. ŽIVOT I DJELA

2. METODA

3. METAFIZIKA

4. ZNANOST

4.1 Supstancija i njezini atributi

4.2 Psihologija

5. MORAL

5.1 Provizorni moral

5.2 Definitivni moral

6. DESCARTESOVA SLIKA O SVIJETU – DUALIZAM TIJELA I DUHA

6.1 Duša

6.2 Tijelo

6.3 Afekti

7. SUDBINA KARTEZIJANIZMA

8. MEDITACIJE (R.Descartes; skraćeno)

1. ŽIVOT I DJELA

Descartesov životopis napisao je 1691. Adrien Baillet¹ i nakon njega svi se oslanjaju na podatke iz toga djela.

René Descartes rodio se 31. ožujka 1596. g. u La Haye-u (danas se zove La Haye-Descartes) u blizini Tourainea i Poitoua. Pripadao je dobrostojećoj građanskoj obitelji. Njegov otac Joachim Des Cartes bio je vijećnik u bretonskom parlamentu. Majka Jeanne Brochard bila je slabašnog zdravlja i umrla je već 1597. Mladog su Renéa odgojile baka i dadilja. I on je bio dosta krhka zdravlja te je u dobi od 20 godina patio od suhog kašlja.

U dobi od osam godina, godine 1604., dolazi u kolegij La Flèche, što su ga osnovali i vodili isusovci, gdje slijedi potpuni tečaj studija: književnost, prirodne znanosti i skolastičku filozofiju. Te je svoje studije kasnije, unatoč kasnijem filozofijsko-metodičkom raskolu sa skolastičkom mišlju, ipak prosuđivao vrlo pozitivno i jednom je svojem prijatelju savjetovao da svog sina povjeri isusovcima. Uz ostalo, Descartes je tu stekao temeljitu pobožnost koju je zadržao čitav život, iako je nije uvijek prakticirao na tada tradicionalno općeprihvaćen način.

¹ **Adrien Baillet**, (1649-1706), francuski učenjak i kritičar, poznat kao Descartesov životopisac.

God. 1612. napušta kolegij i počinje putovati. Sudjelovao je kao vojnik u tridesetogodišnjem ratu, ne toliko što bi pristajao za neku od zaraćenih strana, nego da bolje upozna svijet. Nakon završetka vojničkog života putuje gotovo po čitavoj Europi. Put ga je vodio u Mađarsku, Njemačku, Nizozemsku, Švicarsku i Italiju. 1616. postiže diplomu (*licence*) prava u Poitiersu. 1619. nazočan je pri krunjenju Ferdinanda II. u Frankfurtu, i tu se pri zimovanju u Njemačkoj dok je zatvoren «dans un poêle» (u dobro zagrijanu sobu) zbiva odlučujući događaj njegova života.

U noći 10. studenog 1619. «oganj je zahvatio njegov mozak» (Baillet). Imao je tri sna i neku vrst rasvjetljenja u kojem je shvatio svoj životni zadatak. Tu čini zavjet da će iz zahvalnosti hodočastiti Majci Božjoj u Loreto. O tom je doživljaju sam zapisao: «*Cum plenus essem entousiasmo et mirabilis scientiae fundamenta reperirem...*» Koje je to čudesno znanje? Povjesničari su još uvijek u nedoumici. Je li to bila analitička geometrija, je li metoda ili ideja univerzalne matematike? Uz datum 11. studenog 1629. nalazimo ovaj zapis: «*Coepi intelligere fundamentum inventi mirabilis*». Opet nova nedoumica. Je li to «divno iznašašće» isto kao i «čudesno znanje»?

U godinama 1622–23. Descartes se nalazi u Francuskoj, a g. 1624. ide u Italiju i hodočasti u Loreto da bi izvršio zavjet. Sam kaže da iz Italije nosi vrlo loše uspomene jer tamo «zrak skriva kugu, dnevna žega je nepodnošljiva, večernja svježina nezdrava, a tmina noći skriva kradljivce i ubojice».

Od 1626–28. opet se nalazi u Parizu gdje živi kao otmjen gospodin (*gentilhomme*), obučen u zeleni taft te nosi perjanicu i mač. Povezuje se o. franjevcem Marinom Mersenneom² koji je s njime bio u kolegiju La Flèche i koji je ostao njegov pariški korespondent. Na jednom je sastanku kod nuncija tako vješto diskutirao protiv libertinaca da je kardinal de Bérulle³ bio toliko impresioniran snagom njegova genija da mu je rekao kako je u savjesti dužan napisati svoju filozofiju .

Da bi imao mira, a osobito slobode, Descartes odlazi u Nizozemsku gdje ostaje sve do 1649. U Nizozemskoj živi povučeno prema svom geslu: *bene qui latuit bene vixit*. Još kao mladić bavio se matematskim, fizičkim, logičkim i glazbeno-teorijskim problemima. O njima je napisao i nekoliko latinskih spisa. No glavna djela njegove zrele dobi tiču se spoznajno-teoretskih i metafizičkih pitanja. God. 1628/29. sastavlja *Regulae ad directionem ingenii* (*Pravila za upravljanje duhom*), koja u klici sadržavaju sav njegov sustav, ali ih nije dovršio. Od god. 1630–33. radi na *Raspravi o svijetu* (*Traité du monde*), koja je trebala sadržavati dva dijela: raspravu o svjetlu i raspravu o čovjeku. No kad je dočuo o osudi Galileja (23. 6. 1633.), odlučio je ne objaviti ih, što radi svog mira što zbog poštovanja prema Crkvi.

---

² **Marin Mersenne**, (1588-1648) francuski teolog, filozof, matematičar i teoretičar glazbe.

³ **Pierre de Bérulle** (1575-1629) bio je francuski kardinal i državnik, jedan od najvažnijih mističara 17. st. u Francuskoj, utemeljitelj Francuske škole duhovnosti koja je među svoje prijatelje i učenike mogla ubrojiti i sv. Vinka Paulskog i sv. Franju Saleškog

Na poticaj Mersennea pristao je podastrijeti jedan uzorak svoje filozofije. To su tri malene rasprave pod naslovom *Dioptrika, Meteori i Geometrija*. Prva je rasprava o optici koja sadrži zakone loma, druga je studija o dugi i «drugim sublunarnim pojavama», a treća postavlja osnovice analitičke geometrije. Zatim je brzo redigirao i predgovor koji je najprije htio nasloviti: *Projekt univerzalne znanosti koja bi mogla uzdignuti našu narav na njezin najviši stupanj savršenstva*. No konačno je dao naslov: *Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences (Rasprava o metodi za ispravno usmjeravanje svojeg razuma i traženja istine u znanostima)*. Sve je to objelodanjeno 8. lipnja 1637. u Leidenu. Dok je *Discours* prošao nezapažen, znanstvene su rasprave uzviltale žive polemike.

Od studenog 1639. do ožujka 1640. Descartes piše svoju metafiziku u obliku meditacija. Posredstvom Mersennea svoj rukopis daje na uvid raznim filozofima (među njima su Hobbes, Arnauld, Gassendi) i teolozima koji mu postavljaju razne prigovore. Descartes je dao i svoje *Odgovore (Réponses)* koji preciziraju, razvijaju i razjašnjavaju sve bitne točke *Meditacija*. Djelo se konačno pojavilo 1642. pod naslovom *Meditationes de prima philosophia in qua existentia Dei et immortalitas animae demonstratur*.

Unatoč svojoj razboritosti i slobodi misli koja je vladala u Nizozemskoj, Descartes je bio uznemiren. Utrechtski profesor kartezijske filozofije Regius⁴ bio je cenzuriran, a samom Descartesu su među ostalim zaprijetili izgonom. No interveniralo je francusko Poslanstvo i uhitilo progonjene. Regius se okrenuo protiv njega pamfletom na koji Descartes odgovara spisom poznatim pod naslovom *Réponse au placard de Regius (Odgovor na Regiusov letak)* u kojem se nalaze precizne indikacije o teoriji urođenih ideja.

U međuvremenu Descartes radi na svojoj fizici. *Osnovi filozofije*, koji izlaze 1644., ponovljena je *Rasprava o svijetu*. Prvi dio govori o metafizici, drugi o materiji, treći o nebu, a četvrti o zemlji. Nedostaju dva zadnja dijela koja su trebala govoriti o biljkama, životinjama i čovjeku.

G. 1649. pojavljuje *Traité des passions (Rasprava o strastima)* koja je neka vrsta psihologije i čini prijelaz od fizike prema moralu. Tijekom svega toga vremena Descartes podržava živu korespondenciju s Mersenneom, a osobito s princezom Elizabetom od Pfalza⁵. Tu se dotiče svih pitanja na slobodniji i otvoreniji način od onog u objelodanjenim djelima. Osobito se u pismima princezi Elizabeti nalaze velike crte definitivnog morala koje Descartes nije imao vremena izraditi.

---

⁴ **Henricus Regius** (1598-1679) nizozemski liječnik i profesor medicine; često se dopisivao s Descartesom.

⁵ **Elizabeta od Pfalza** (zvana i Elizabeta Češka) rođena je 27. studenog 1618. kao kći izbornog kneza od Pfalza Friedricha V. i princeze Elizabete Stuart iz Engleske. Zbog tridesetogodišnjeg rata Elizabeta je kao dijete morala biti kod druge obitelji. Zimi 1620. morala je s obitelji pobjeći u Nizozemsku. Elizabeta je bila dobro obrazovana. Voljela je akademsko učenje. O svojim se je filozofskim idejama opisivala s Reneom Descartesom od 1643. sve do njegove smrti 1650. Elizabeta i njezina obitelj bili su protestanti. Kasnije se preselila u Herford u Vestfaliji. Tamo je živjela u luteranskom samostanu. Godine 1667. postala je opatica i tamo živjela sve do smrti g. 1680.

U Nizozemskoj je tijekom njegova života izgledao otprilike ovako: nekoliko je sati posvećivao intelektualnom radu, a volio je spavati deset sati cijele noći. Bavio se raznim poslovima, posebno seciranjem dijelova životinja koje je dobivao od mesara. Imao je i ljubavnu pustolovinu s jednom sluškinjom imenom Hélène s kojom je imao kćerku Francine, rođenu 1635. i koju je vrlo volio. Duboku mu je bol zadala njezina smrt g. 1640. Kratko se je zadržavao u Francuskoj. G. 1647. posjećuje Pascala i predlaže mu ideju o pokusu s praznim prostorom.

G. 1649. dobiva hitan poziv od švedskog dvora. Kraljica Kristina⁶ je znanstvena žena, ljubiteljica izabranih duhova. Poslala je brod i admirala s nalogom da Descartesa doveze u Stockholm, no on je oklijevao, odgađao, ali je konačno u rujnu otputovao. Na dvoru je bio obvezan voditi život dvorjanina, sudjelovati na gozbama, pa je čak napisao i jedan balet. Kraljica je ustajala u pet sati ujutro, a Descartes je bio obvezan biti u to vrijeme nazočan. Trpio je od hladnoće, navukao je upalu pluća i umro 11. veljače 1650. u dobi od 54 godine.

Tijelo mu je bilo prevezeno u Francusku god. 1667. i pokopano u crkvi Saint-Étienne-du-Mont, a g. 1819. preneseno u crkvu Saint-Germain-des-Prés gdje mu se grob i sada nalazi. Djelo mu je bilo napadano na Sveučilištu u Louvainu, a g. 1663. stavljeno na indeks.

Glavna crta njegova karaktera nije hrabrost, nego naprotiv, razboritost i oprez. Prekinuo je pisanje svoje rasprave o svijetu u času Galilejeve osude. Njegova originalnost osobito se ističe na znanstvenom polju. Donio je obnovu algebre i opće teorije jednadžbi, utemeljio je analitičku geometriju koja je omogućila da se jednadžbe prikažu koordinatama. U fizici je pronašao zakone loma svjetlosti, u fiziologiji je otkrio krvotok. U filozofiji je njegova originalnost manja od onog što se o njemu drži. Kao što se danas sve bolje vidi, on je imao brojne izvore, augustinske i skolastičke. No njegova je ideja vodilja nova. To je ideja *univerzalne matematike*, tj. ideja da se na sva područja znanja proširi matematska metoda koju je držao savršenom, strogom i naprednom.

Tu postoji dvostruki postulat: da je znanost jedna. Dok za Školu postoje različite znanosti koje se razlikuju svojim objektom, za Descartesa su znanosti samo inteligencija koja uvijek ostaje jedna i uvijek ista, kako se god mijenjali predmeti na koje se primjenjuje. Drugi je postulat da je matematska metoda ne samo najbolja za duh, nego da se može primijeniti na sve što pada u ljudsku spoznaju.

2. METODA

---

⁶ **Kristina** (8. prosinca 1626. – 19. travnja 1689.) jedino preživjelo zakonito dijete švedskog kralja Gustava II. Adolfa i njegove žene Marije Eleonore od Brandenburga, bila je vladajuća švedska kraljica od 1632. do 1654. U šestoj godini života naslijedila je na švedskom prijestolju svoga oca nakon njegove smrti u bitci kod Lützena u tridesetogodišnjem ratu. Nakon prijelaza na katolicizam, 5. lipnja 1654. odrekla se prijestolja. Posljednje godine života provela je u Francuskoj i u Rimu te je sahranjena u Bazilici sv. Petra.

Za Descartesa je metoda polazište i ujedno dovršenje filozofije. Opće sredstvo spoznaje je um (raison), a on je opet naravna sposobnost čovjeka, njemu urođena i kod svakog čovjeka jednaka. Različitost mišljenja dolazi od načina kako primjenjujemo um.

Descartes je sve dotadanje metode smatrao nedostatnim. Skolastička metoda je, po njegovu mišljenju, previše formalna i razvija samo već pronađene istine, dok matematičke metode usavršavaju i proširuju znanje te omogućuju pronalaženje novih istina. Zato je potrebno matematičku metodu generalizirati kako bismo je mogli primijeniti na svako područje. U tada poznatoj isusovačkoj školi La Flèche bio je dobro upućen u sustav skolastičke filozofije, no ubrzo su se kod njega počele javljati sumnje.

Descartes spada među one skeptike (sumnjače) koji su težili za nadvladavanjem sumnje tražeći apsolutno sigurne osnovice spoznaje, kako bi unaprijedili istraživanje usmjereno prema svijetu i Bogu. Ljudski um, kojim se čovjek razlikuje od životinje, posjeduje mogućnost i sposobnost za spoznaju istine. Odmah na početku *Rasprave o metodi* Descartes daje oduška svome nezadovoljstvu.

«Od djetinjstva sam bio odgojen za znanosti, pa kad su me uvjerali da se po njima može steći jasna i sigurna spoznaja svega onog što odgovara životu, vrlo sam čeznuo za tim da ih proučim. No kad sam završio cijeli tijek studija, na svršetku kojeg se obično stupa u red učenjaka, potpuno sam promijenio svoje mišljenje. Našao sam se, naime, u zbrci toliko mišljenja i zabluda da je izgledalo kako od svoje težnje za učenjem nemam nikakve druge koristi do da sve više i više otkrivam svoje neznanje. A ipak, ja sam bio u jednoj od najznamenitijih škola Europe u kojoj je, po mome mišljenju, bilo učenih muževa no igdje na zemlji. Tamo sam učio sve što su i drugi učili, a budući da je moja žeđ za znanjem išla dalje od znanosti koje su me poučavali, pretražio sam sve knjige do kojih sam mogao doći i koje su opisivale priznate najznamenitije i rijetke znanosti. Pri tome sam znao što drugi o meni sude i vidio sam da me ništa manje ne cijene kao i moje suučenike, premda su neki od njih bili određeni da jedanput zauzmu mjesta naših učitelja. Najedanput mi se naše stoljeće pričinilo jednako tako bogato umnim glavama kao i bilo koje prijašnje. Zato sam se usudio sve druge prosuđivati prema sebi i smatrati da ne postoji na svijetu nikakva znanost koja bi bila onakva kakvoj sam se odvajkada nadao.»⁷

Vidjevši kako među filozofima kroz stoljeća vladaju različita mišljenja o najvažnijim filozofskim problemima, tražio je metodu za sigurnu spoznaju. Pitanje metode već su u doba renesanse bila zaoštrena osobito za napredak znanosti, a Descartes ga je postavio kao sveobuhvatni filozofski spoznajni princip. Studij logike, analitičke geometrije i algebre u Descartesu je probudio misao da bi ona metoda bila dobra koja bi sadržavala prednosti navedenih znanosti, a bez njihovih nedostataka. I tako je došao do svojih poznatih pravila.

U *Raspravi o metodi* daje pravila kako treba generalizirati tu metodu.

»Prvo je pravilo bilo da nikad ništa ne prihvaćam kao istinito, a da jasno ne spoznam da je takvo, to znači, da najbrižljivije izbjegavam svako prenaplivanje i neprovjereno donošenje suda, i da svojim sudovima obuhvaćam jedino ono što je za moj duh tako jasno i razgovijetno, da nemam nikakva povoda o tome

⁷ Usp. *Rasprava o metodi, Prvi dio*, str. 12–13.

sumnjati.«⁸

To se pravilo naziva *pravilom evidencije*. Za Descartesa je evidencija posebna intelektualna intuicija jasne i odjelite (razgovijetne) ideje čije se osobitosti sastoje u tome da je kod nje isključena svaka mogućnost zablude pa je zato nedvojbeno. U *Pravilima za upravljanje duhom* Descartes daje odrednice za *intuiciju* te jasnu i odjelitu ideju. Pod intuicijom on razumije ne kolebljivo povjerenje koje osjetila daju, ili lažni sud mašte loših konstrukcija, nego čista i pozorna duha tako lak i odjelit pojam da u onom što razumijemo zaista nikakve dvojbe ne ostaje» (3. pravilo). Predmet intuicije je *jasna i odjelita ideja*. Nju Descartes opisuje ovako:

»Jasnom nazivam onu spoznaju koja je pozornom duhu živa i otvorena; tako kažemo da ono jasno vidimo što je pred našim okom koje promatra i što dosta snažno i otvoreno na nj djeluje. Odjelitom pak nazivam onu spoznaju koja je pored jasnoće tako od svega drugog odijeljena i rastavljena da u sebi sadrži samo ono što je jasno.«⁹

Prema tome, zabluda je moguća samo onda ako duh o predmetu sudi bez intuicije. Važno je, dakle, riješiti se svake predrasude i preispitati svoju sigurnost time što u nju počinjemo sumnjati. Tu je početak i njegove metodičke sumnje.

Jednostavnih ideja imamo malo, većina njih su složene. Potrebno je pronaći put da i te ideje svedemo na jednostavne. Taj put nam pokazuju ostala tri pravila: analize, sinteze i nabravanja. Drugo [je pravilo] da svaku od teškoća koju bih proučavao podijelim na onoliko dijelova na koliko je to moguće i koliko je potrebno radi njihova najboljeg rješenja. Analiza nas vodi od nepoznatog do poznatog. Uvijek postoje određeni odnosi prema poznatim stvarima jer nikad nije nešto sasvim nepoznato. U tom slučaju uopće ne bismo znali što treba istraživati.

Treće, da svoje misli upravljam izvjesnim redom polazeći od najjednostavnijih i najrazumljivijih predmeta da bih se postepeno uzdizao do spoznaje najsloženijih, pretpostavljajući red čak između onih koji po prirodi ne prethode jedni drugima. Ovdje sinteza opet stvara složeno, polazeći od jednostavnog ili izvodi zaključak polazeći od principa. Različiti dijelovi su povezani jednim vezom koji razum otkriva intuicijom. Samo što se tu intuicija ne može zahvatiti jednim zahvatom jer ima više dijelova pa joj zato treba dati neko drugo ime. Descartes je zove *dedukcija*. U dedukciji se otkriva određeno kretanje i susljednost te joj zato nije potrebna evidencija. Tu su važni pojmovi «red» i «stupanj», karakteristični za kartezijanizam. Istine ovise jedna od druge u nekom redu, a stupnjevi spoznaje samo su specifične etape jedne znanosti.

I posljednje [četvrto pravilo], da posvuda sve tako potpuno pobrojim i načinom opće preglede da mogu biti siguran da nisam ništa izostavio (*isto*). Dedukcija se sastoji u prijelazu od jednog termina na drugi, a to kretanje duha mora biti bez prekida, pa je zato potrebno imati intuiciju povezanosti između dva termina. Tako dedukcija polazi od intuicije i opet se k njoj vraća – ona je razvijena intuicija.

---

⁸ Usp. Isto, str. 21–22.

⁹ Usp. *Načela*, str. 45.

Descartes je smatrao da je u matematskom načinu dokazivanja našao najbolju primjenu takve metode pa se nadao da će je moći s istim uspjehom proširiti na sve druge znanosti i tako je učiniti *univerzalnom* filozofskom metodom.

Već u mladosti lebdjela mu je pred očima ideja o *mathesis universalis*. Ali on ipak teži i preko sve matematike prema novoj znanosti koja «sadrži korjenite osnovice ljudskog uma», prema jedinstvenom kozmosu svega znanja. Ne postoji mišljenje koje bi potpuno nadilazilo svaku zornost, jer mišljenje je uvijek mišljenje o nečemu i vezano za vrst predmeta. Odmah se uočilo da univerzalna metoda jasne i odjelite spoznaje, koja je najbolje ostvarena u algebri, najbolje također odgovara biti čovjeka koji je *animal rationale*. Descartes je zato htio da se filozofija oblikuje prema uzoru na matematiku kao primjeru stroge analitičke znanosti. Ona polazi od nesumnjivo sigurnih postavki iz kojih valja deduktivno dokazivati sve dalje spoznaje na temelju unutrašnjih povezanosti. Time je bio proklamiran spoznajni ideal racionalizma. No trebalo je naći onu nedvojbeno osiguranu arhimedsku točku. Da je pronađe, Descartes se poslužio *općom metodičkom sumnjom*.

Descartes se služio skeptičkim putem, ali ne da bi samo sumnjao, nego da bi razoružao skepticizam. Spoznavši da je mnogo toga što je od mladosti naučio bilo krivo, on je odlučio da svemu potraži prvi temelj i postavi novi početak (*funditus omnia semel in vita esse evertenda atque a primis fundamentis denuo inchoandum*). Dakle, *sve* treba staviti u sumnju.

3. METAFIZIKA

Descartes se bavio metafizikom samo utoliko da dadne temelje fizici. I on uspoređuje ljudsku znanost sa stablom: metafizika je korijen, fizika je deblo, a grane s plodovima jesu mehanika, medicina i moral. Descartesova je metafizika sebi postavila zadatak da dokaže protežnost kao bit materijalnog svijeta te da se tijela mogu spoznati geometrijski, a čitava priroda tumačiti mehanički.

Za Descartesa je, dakle, polazište filozofije sumnja. To proizlazi iz pravila evidencije. Treba se lišiti svih predrasuda i spontanih sigurnosti. Descartes, međutim, ističe da njegova sumnja nije skeptička, nego metodička, a to znači da on ne sumnja radi sumnje, ne postavlja sumnju za cilj filozofije, nego je uzima za sredstvo nalaženja istine.

Motiv koji mu opravdava da odbaci sva mišljenja što ih je nekritički prihvatio jest činjenica zablude. Zato Descartes najprije usmjeruje sumnju protiv *osjetilne spoznaje*. Osjetila su ga već češće prevarila, pa je mudro da im se ne vjeruje. Pa čak pred naoko sasvim sigurnim pojavama, kao što su da sam u sobi, da sjedim uz peć, nemaju sigurna kriterija *jesam li budan ili sanjam*. Sumnja se može proširiti i na matematičke istine. Možda nas i Bog, koji sve može, trajno drži u

zabludi i varci. Odakle mogu znati da Bog nije učinio da ne postoji ni zemlja, ni nebo ni bilo koja protežna stvar. A mogao bih se prevariti i u računanju ili brojenju. Argument s Bogom koji bi me mogao varati služi kao dokaz da i u slučaju te varke ne dolazi u pitanje opstojnost onoga koji sumnja. A time se došlo i do traženog cilja. Descartes nije u svojoj unutrašnjosti izvršio onaj radikalizam koji je izvana pokazao. Sav tijek njegove misli treba da što više proširi metodičku sumnju. No najvažniji je rezultat ovaj: pa i ako postavimo najveću moguću i radikalnu sumnju, u jedno ne možemo sumnjati: da sam *ja onaj koji sumnja, jer da bih mogao sumnjati, da bih mogao misliti, moram biti*. Cogito ergo sum. Moja samosvijest, izravna sigurnost moga mišljenja, a time i moga duhovnog bitka nedvojbeno je i prvotna činjenica, neoboriva hridina o koju se razbijaju valovi sumnje. Nije tu govor o zaključku, nego u mojem je mišljenju neposredno dano i moje opstojanje, ono je neposredno očito. U svijesti se poklapaju duševno i bivstvjuće. Tu subjekt sebe dohvaća kao objekt bitka.

Evo njegovih riječi:

»Ali sam odmah zatim primijetio da, dok sam htio tako misliti da je sve krivo, nužno treba da ja, koji mislim, jesam nešto. I pošto mi je bilo jasno da je ova istina: *misliti, dakle jesam* (cogito, ergo sum) tako čvrsta i tako pouzdana da je ni najpretjeranije pretpostavke skeptika nisu u stanju uzdrmati, prosudio sam da je bez promišljanja mogu prihvatiti kao prvo načelo filozofije koje sam tražio.«¹⁰

Bilo je mnogo kritičkih osvrti na taj čuveni: cogito ergo sum. Ta Descartesova misao nije nova; nalazimo je kod Campanelle, ali i kod Augustina. On je oslonac za to mogao naći već kod skolastika. Ipak, kod Descartesa nalazimo nešto novo. On je *samosvijest postavio ugaonim kamenom filozofije*. Filozofsko *znanje samog sebe* dobiva *apsolutno značenje*, dok sam subjekt nema tog karaktera apsolutnosti. Istina, Descartes kao cogitatio uzima i volju i razum i predodžbe i radnje osjetila, ali ipak prevladava intelektualna djelatnost. A budući da je cogitare uvijek i cogitare *aliquid*, onda dobiva i ono što se opaža, što se spoznaje, za čim se voljom teži, a ne samo subjekt, potvrdu svoje egzistencije. Tako je postavljen problem odnosa subjekta prema objektu. Descartes je dao veću važnost analizi subjekta i time otvorio put onom pokretu europske misli koja će kod Kanta, a posebno kod raznih oblika idealizma i filozofije imanencije dovesti do rastakanja objekta.

Neki smatraju da je smisao Descartesova cogito ergo sum previše neodređen pa je zato nejasan. Može se reći da to nije sasvim točno. Descartes ne dopušta nikakvu sumnju u to da nije tu riječ o nekom neodređenom subjektu ('jesam'), i on taj subjekt stavlja u odnos s transcendencijom i razlikuje ga od načina bivovanja u materijalnom svijetu. Suvremeni egzistencijalisti nisu visoko cijenili Descartesovu metodičku sumnju već i zbog toga što se on čvrsto držao općevrijedne i nadvremenske istine. Budući da su ljudi jednaki i da je zdravi ljudski razum dobro raspodijeljen, Descartes smatra da je čovjeku moguće dosegnuti istinu, a da pri tom ipak nije zanijekao individualnu ograničenost svakog čovjeka.

---

¹⁰ Usp. *Rasprava*, str. 31–32.

Nije riječ samo o tome da mislimo, nego i o tome da naše misli budu istinite i da nam ta istinitost bude očita. Zato će jasnoća i odjelitost kojom nam se predočuje cogito ergo sum postati *kriterijem istine naprosto*. Istinito je sve ono što je našem uvidu jasno i odjelito (illud omne est verum, quod valde clare et distincte percipio, Med. III.). Neki su mu predbacivali subjektiviziranje pojma istine. No moramo reći da taj kriterij istine ni nije tako subjektivan kako izgleda njegova formulacija. Jasan i odjelit uvid ne oslanja se na način kako nastaju ideje, nego na *sadržaj* onog što se uviđa. Stvari imaju vlastitu istinitu i nepromjenljivu narav i formu koju mi ne stvaramo, nego joj se moramo prilagoditi. Descartes još prihvaća ontološku istinu kao i najviše logičke i matematičke zakone.

U njegovoj se metodi ujedanjuju *intuicija* i *dedukcija*. Prvom se dohvaćaju nedvojbena načela, a drugom se iz načela izvodi sustav istina. Intuicijom se dohvaća, «da duh opstoji, da posjeduje svijest, da je trokut omeđen sa samo tri stranice i sl.». U intuiciji, koja se poklapa s jasnoćom i odjelitošću, mora se dohvatiti sfera čisto mislenog. Za to nam je najbolji primjer analitička geometrija. Iz jednostavnih, jasnih i evidentnih načela mora se izvoditi niz logičkih zaključaka. Svaka tako dobivena istina ima čvrsto mjesto unutar takvih zaključaka i sama je jasna. Premda odbija skolastičku metodu silogizma i distingviranja, Descartes je ipak pobornik čistog mišljenja, autonomnog racionalizma kod kojeg, dosljedno, iskustvo gubi na vrijednosti.

Metafizička je pitanja Descartes razradio u *Meditacijama o prvoj filozofiji*. Ima ih šest, pa pogledajmo njihov sadržaj.

U *prvoj meditaciji* Descartes, tražeći sigurnu osnovicu filozofije, opravdava sumnju u osjetilnu spoznaju. Još od mladosti, veli on, mnogo smo toga prihvaćali kao istinito, ali smo kasnije uvidjeli da je mnogo toga nesigurno. Zato je nužno da bilo kad u životu odbacimo sve što smo dotad primili pa da od osnova počnemo iznova. Nužno je kod toga prije svega preispitati osnovice na kojima se gradi naše znanje, da bismo došli do onog što je jedino nedvojbeno. Znanje stječemo dijelom preko osjetila, dijelom svojim umom. Osjetila nas varaju pa im se ne smijemo povjeravati bez pridržaja. Nemamo ni sigurna znaka po kojem bismo mogli točno razlučiti budno stanje od sna. Zato je zamislivo da i sad, dok ovo govorim ili pišem, još uvijek sanjam i da je sve oko mene samo slika snova. Možda čak ni naše tijelo nije takvo kakvo mi se osjetilima prikazuje. Izgleda nužno da mora opstojati protežnost, ali ni istine uma, na primjer, aritmetičke i geometrijske tvrdnje, nisu sasvim slobodne od sumnje. Nije moguće znati ne postoji li neki bog laži, neki svemoćni zao duh koji je moju prirodu stvorio takvom da nužno u svim istinama uma krivo i lažno mislim. Prema tome, ni osjetila ni mišljenje ne pružaju nesumnjivu izvjesnost da im doista odgovara neka stvarnost u sebi.

U *drugoj meditaciji* Descartes pronalazi čvrsti oslonac te kaže da i u sumnjanju postoji sigurnost onog mišljenja koje sumnja, a time i izvjesnost da postoji nešto, zapravo netko, kome je bit da misli i da je to nepobitna osnova svake spoznaje stvarnosti. U nesigurnosti svih sumnji mogu naći jednu sigurnu točku, jedan iskaz koji je potpuno izvjestan i nepobitan, a to je činjenica moga sumnjanja ili moga mišljenja. A s tom sigurnošću: ja mislim, povezana je nerazdvojivo i ova

druga: ja jesam. Cogito, ergo sum je istina koja mi se očituje kao izravna stvarnost. Pa i kad bi postojalo neko moćno biće koje bi me trajno varalo, ipak bih i ja morao postojati da me mogne varati. Tome da ja jesam mogu pridati odmah i to da sam nešto: znam da sam nešto što misli. «Misлити» kod Descartesa znači: sumnjati, uvidati, potvrđivati, poricati, žuditi, prezirati, predočavati, opažati. Kad gledam ili slušam, može ono što gledam ili slušam biti utvara, ali kad se poznajem kao onog koji misli, onda je u tome sadržano ono bitno.

Čini nam se da možemo bolje poznati predmete svojih osjetila nego sebe. Promatramo li, međutim, komad voska, vidjet ćemo da on mijenja svoja svojstva ako ga prinesemo vatri. Ako ga pritom ipak držimo za isti vosak, onda to sebi ne možemo predočiti osjetilima, nego samo mišljenjem. Dakle, i kod toga poznajem sebe kao onog koji misli i to lakše i sigurnije od svakog osjetilnog predmeta. Zato možemo zaključiti: ja koji jesam, jesam onaj koji misli da mišljenje čini moju bit, da sam «stvar koja misli.»

Treća Descartesova meditacija donosi dokaze za Božju opstojnost (*de Deo, quod existat*). Iz dobivene spoznaje o sebi mogu izvesti opće pravilo istine, a njezinu vrijednost mi zajamčuje istinitost Boga, čije se opstojanje kao savršenog bića također može jasno pokazati. Sigurno je da sam ja biće koje misli. No to još nije riješeno pitanje, je li mojim drugim predodžbama i pojmovima uopće nešto odgovara ili ne, te mogu li ja to spoznati. Izvjesnost prave sigurne spoznaje zajamčilo mi je to što sam jasno i odjelito uviđao ono što sam tvrdio (*clara et distincta perceptio*). Kad bi ono što opažam takvom jasnoćom i odjelitošću bilo pogrešno, ne bi mi moglo pružiti takvu istinu. Zato mogu uzeti kao opće pravilo: sve ono je istinito što opažam jasno i odjelito (*jam videor pro regula generali posse statuere, illud omne esse verum quod valde clare et distincte percipio*). Jedino onda, drži Descartes, kad bi postojao neki bog-varalica koji bi me u svemu varao, bilo bi moguće da i to opće pravilo istine ne bude sigurno. Zato je potrebno istražiti pitanje, postoji li Bog i je li on možda varalica.

Zabluda i varka nalazi se samo u sudu o podrijetlu naših predodžaba, a ne u samim predodžbama (idejama). One ne mogu biti neistinite. Pogledamo li поближе te predodžbe, onda vidimo da su nam neke urođene (*innatae*), druge smo sami stvorili (*a me ipso factae*), a većina njih dolazi od izvanjskih predmeta neovisno od naše volje (*ideae adventitiae*). Njihova neovisnost od moje volje još ne dokazuje da one dolaze od izvanjskih stvari; one bi mogle biti i pričini u snu koji su također neovisni od moje volje. No ima put kojim možemo doći do zaključka dolaze li te ideje od izvanjskih predmeta, a taj nam put ujedno predstavlja prvi dokaz za Božju opstojnost.

Te različite predodžbe imaju različitu mjeru objektivne stvarnosti (*realitas objectiva*) ili savršenosti (*perfectio*): ideje supstancijâ su stvarnije i savršenije od ideja načina i prigodnosti (akcidenata). Onda i ideja neizmjernog, vječnog, nepromjenljivog, sveznajućeg, svemoćnog bića, stvoritelja svih ograničenih stvari posjeduje više stvarnosti od ideja supstancijâ koje su ograničene. No u učinku nekog uzroka ne može biti više stvarnosti nego što je u samom uzroku, drugim riječima: uzrok mora u sebi sadržavati barem toliko stvarnosti ili još više nego što je ima njegov učinak. Ukoliko je stvarni sadržaj ili savršenstvo neke moje ideje tako velik da nadilazi

mjeru moje savršenosti i stvarnosti, onda nije moguće da sam ja jedino biće koje opstoji, nego mora opstojati još neko biće osim mene koje je uzrok one ideje. Ako Boga shvaćamo kao neizmjernu, neovisnu, najumniju i najmoćniju supstanciju (*Dei nomine intelligo substantiam quandam infinitam, independentem, summe intelligentem, summe potentem*), onda ta ideja ne može potjecati od mene jer ona uključuje nešto neizmjereno, a ja sam ograničen. Neizmjernost nije samo čisto nijekanje ograničenosti, nego u njoj leži puno više stvarnosti i savršenosti od ograničenog.

Descartes dodaje još sljedeći dokaz: ja opstojim i to kao ograničeno, nedostatno biće koje, doduše, teži za savršenošću, ali je nikad ne može dostići. Takvo biće ne može biti osnova vlastitog bitka i opstojnosti. Kao takvo biće, ja uopće ne bih mogao opstojati da me nije stvorila neizmjerena supstancija koja odgovara mojoj ideji savršenog bića i u kojoj je to savršenstvo ostvareno. Čak ni održavanje vlastite opstojnosti nije moguće po meni samome. Svaki čas moje opstojnosti zapravo je novo stvaranje i to od uzroka koji za svoje održavanje ne treba nikoga. Takav uzrok je najsavršenije biće: Bog.

Na temelju obaju dokaza vidljivo je da Bog ne može biti varalica. Prevara i varka zasnivaju se na zloći ili nemoći, a Bog, kao neograničena supstancija, može biti samo biće bez nedostatka. Time je nestao jedini prigovor općem pravilu istine pa je zato sve ono što opažam jasno i odjelito ujedno i stvarno i istinito.

Četvrta meditacija obrađuje problem zablude i pokazuje put kako je valja izbjegavati. Descartes se najprije pita, kako je uopće moguće da padnem u zabludu ako me je savršeno biće stvorilo. Nedovoljno je tumačenje zablude na temelju ograničenosti našeg bića. Zabluda nije samo neimanje istine, nego i prihvaćanje neistine. Bog nije dao sve savršenosti jednom jedinom biću. No zabluda nije u našoj naravi, nego u djelovanju naše spoznajne moći i naše volje. Sudeње, pristajanje i odbijanje, to su odluke volje, proizvod naše sposobnosti biranja. Sposobnost volje, kojom zauzimamo stav prema idejama, jest slobodna i neograničena. To je naša najveća savršenost, po svojoj biti jednaka je Božjoj. Sva se zabluda sastoji u tome što naša volja sudi o predodžbama prije nego što su one jasne i odjelite. Zato vrijedi sljedeće pravilo: treba se uzdržavati od suda svagdje gdje nema jasne i odjelite spoznaje.

Peta meditacija proučava problem pojma prirode. Treba najprije ispitati jasnoću ideja o izvanjskom svijetu. Jasna su matematska određenja i zato su ona očito istinita. Predmeti tih ideja moraju imati određenu istinitu i nepromjenljivu prirodu ili bitnosti (sušnost) koja ne ovisi o našem duhu. Te ideje nemaju osjetnog svojstva, ali su istinite jer su jasno spoznate, zato moraju i njihovi predmeti biti *nešto* (aliquid). Što u svojoj svijesti spoznamo jasno i odjelito kako nekom predmetu pripada, onda to tome predmetu i mora pripadati.

Otud dobivamo još jedan novi dokaz za Božju opstojnost. Kao što u sebi nalazim ideju nekog geometrijskog lika ili broja, tako nalazim u sebi i ideju najsavršenijeg bića i pritom jasno i odjelito vidim da na njegovu narav spada to da uvijek postoji. Božja opstojnost mi je barem isto

toliko jasna i izvjesna kao i matematičke istine. Božja *existentia* ne da se odijeliti od njegove *essentiae*, kao što se od biti trokuta ne da odijeliti veličina triju kutova, ili od ideje brijega ideja doline. Nužnost same stvari goni me da misleći priznam da je opstojnost od Boga neodjeljiva. Čim stvorim samo misao prvog i najvišeg bića, već moram njemu nužno pridati sve savršenosti, a otud nužno slijedi i njegova opstojnost, jer je i opstojnost savršenost. Ideja Boga je prva i najodličnija od urođenih ideja, ne nešto izmišljeno, nego odsjev istinite prirode. Iz te ideje mogu izvesti i druge zaključke: da je nemoguće da postoje dva ili više bogova, da Bog opstoji od vječnosti i dovijeka. Jedino ako mi je duh zamagljen, onda je moguće da poričem očitu istinu da Bog opstoji. Kad sam jedanput dobio uvid u istinu da Bog jest i da sve drugo od njega ovisi, te da on nije varalica, ako sam iz toga zaključio da je sve što spoznam jasno i odjelito ujedno i nužno istinito, onda je uklonjena svaka sumnja te o tome posjedujem istinito i sigurno znanje. Sigurnost i istinitost znanja ovisi o spoznaji Boga.

Posljednja, *šesta meditacija*, istražuje pitanje opstojnosti materijalne stvarnosti. Vjerojatnost o tome daje već sposobnost predočivanja (*imaginatio*), koja nam daje samo predodžbe tjelesnih stvari. No to još nije dokaz. Osjetilima se ne možemo potpuno povjeriti, ali ne smijemo niti u sve sumnjati što nam osjetila predočuju. Kad znam da sve ono što mislim jasno i odjelito može od Boga biti i stvoreno, onda je dovoljno da jasno i odijelim jednu stvar od druge pa da mi bude očito da je Bog mogao njih ovako odjelito stvoriti. No imam jasnu i odjelitu ideju o sebi samome kao biću koje misli i koje nije protežno, ali u isto vrijeme imam jasnu i odjelitu ideju o tijelu kao protežnom biću koje ne misli. Posjedujem također i svojstvo da od osjetila primam ideje koje ne nastaju od mene. One moraju imati uzrok u nekoj supstanciji koja je različita od mene, u kojoj se stvarno nalazi sav predodžbeni sadržaj tih ideja; drugim riječima, te ideje mora uzrokovati ili samo tijelo ili neko više biće. Kako me istinoljubivi Bog ne želi varati, treba pretpostaviti da ideje o tijelu, materijalnosti doista i dolaze od tijela, pa prema tome tijela doista egzistiraju. Naša nas priroda uči da imamo tijelo, da smo osjećajima tijesno povezani s tijelom i da s njime činimo cjelinu, a da se oko našeg tijela nalaze i druga tijela. Sve drugo samo su sudovi prema navici.

S obzirom na naše (ljudsko) *ja* (ego): ono nam je u svijesti nazočno po misli. No to se *ja* ne može svesti samo na psihološke fenomene misli, nego ono je «stvar koja misli» (*res cogitans*), «supstancija čija je sva struktura u tome da misli». Naše je *ja*, dakle, duša, tj. ne samo aristotelovski princip života u tijelu, nego čisti duh, supstancija različita od tijela. Ta je duša poznatija od tijela jer mogu sumnjati u opstojnost tijela, ali sam u isto vrijeme siguran da duša opstoji. Duh je za spoznaju prvotniji, jasniji i izvjesniji (*cognitu prior, evidentior et certior*). Duša je besmrtna barem utoliko što njezina egzistencija ne ovisi od tijela. Ona posjeduje urođene ideje, u prvom redu ideju o Bogu kao savršenom biću, a to joj daje mogućnost da Boga dohvati.

S obzirom na *Boga*: Descartes donosi tri dokaza. Prva dva na temelju načela uzročnosti, a treći je «ontološki», koji su mu osobito kritizirali Gassendi i Kant. Descartesovo polazište nije apstraktna ideja, nego intuicija u kojoj je na skriven način, po njegovu mišljenju, prisutna Božja bit. U tom slučaju to, međutim, nije više dokaz, nego intuicija. Descartes govori o Božjoj naravi

nabrajaajući klasične Božje atribute, a osobito ističe Božju uzročnost i istinitost. Kaže da je Bog «causa sui», ne samo razlog, nego i uzrok svoga bitka. Tu je tvrdnju sveti Toma smatrao protuslovnom, no Descartes njome želi istaknuti dinamizam Božjeg «aseiteta». Descartes uzima načelo uzročnosti apsolutno, tj. ono ne vrijedi samo za kontingentna bića, nego za svako biće, pa i za Boga.

Bog je, nadalje, *uzrok svijeta*, njegov stvoritelj. Bog ne stvara samo egzistencije, nego i esencije bića, kao i nužne zakone bića, prvi princip, razliku između dobra i zla. Sve to Bog stvara potpuno slobodno, a može, prema Descartesu, učiniti i protuslovne stvari. Inače bi, smatra on, Bog bio u svojoj slobodi ograničen (ideja Božjeg voluntarizma). Jedino što Bog ne može stvoriti jest neki drugi bog ili neko biće koje bi od njega bilo sasvim neovisno. Da Bog neće promijeniti jedanput ustaljene zakone, to nam jamči njegova nepromjenljivost. Bog je ujedno i *trajan uzrok svijeta*, on uzdržava svijet koji je stvorio, a to kod Descartesa znači da ga Bog *trajno stvara*.

Konačno, Božja *istinitost* ima u njegovoj metafizici važnu ulogu. Bog ne može varati, a iz toga izlazi da je naravno svjetlo razuma uvijek pravilno. Božja istinitost jamči vrijednost jasnih i odjelitih ideja. Jedini izvor zablude je naša nesavršenost. S obzirom na ateiste, Descartes misli da oni ne mogu imati nikakva sigurnog znanja jer ne znaju da im je narav stvorio Bog.

S obzirom na *svijet*: Descartes gleda bit materijalnih predmeta u *protežnosti* (res extensa). Dok su osjetne kvalitete mutne, jedino je ideja protežnosti jasna i odjelita ideja jer je urođena. Na temelju ideje protežnosti Descartes dokazuje opstojnost tijela, kao što smo vidjeli. Različitosti tijela samo su determinacije protežnosti pa se fizika može svesti na geometriju. Osjetne kvalitete (boja, zvuk i sl.) ne egzistiraju u stvarnosti onakve kako ih vidimo i doživljavamo, ali imaju stvaran temelj.

Descartes oštro dijeli *imaginatio* od *intellectio*, dopušta doduše osjetila i maštu kao nužno pomoćno sredstvo razuma, ali nije uspio dovoljno razabrati njihov međusobni odnos. Priznavanjem intuitivno dohvaćenih istina ne možemo preći granicu svoje svijesti. Zato je Descartesu svijet postao problematičan i zato se javio zadatak kako naći put od svijesti do stvari.

Na temelju ideje o Bogu koju nosimo u sebi samo se po sebi stvara uvjerenje o Božjoj opstojnosti. Ako i želimo taj način dokazivanja smatrati ontološkim dokazom, treba imati na umu da mu on daje i psihološko utemeljenje i time novi oblik. Za Descartesa je važan zaključak da nas Bog, kao skup i vrhunac svih savršenstava, ne može varati (3. med.). Ja sumnjam, dakle, ja sam nesavršen, stoga mora postojati i nešto savršeno = Bog. Tako se može skraćeno prikazati dokaz za Božju opstojnost. U 5. meditaciji, kao što smo vidjeli, Descartes još nastoji opravdati Božju opstojnost iz pojma Boga na temelju kriterija istinitosti odjelite spoznaje. Kod Boga se, naime, ne može odjeljivati opstojnost od biti kao što se ne može brijeg odijeliti od doline. Zato nije moguće samo *misliti* da Bog opstoji, već sama njegova božanska bit zahtijeva njegovu opstojnost. Urođena ideja o Bogu odraz je istinite i nepromjenljive biti. Nijedno biće, osim Boga, ne možemo misliti da uz njegov pojam spada i opstojnost. S time se povezuje Božja jedinstvenost i vječnost.

Spoznaji Božje opstojnosti Descartes pridaje barem toliki stupanj sigurnosti kao i matematičkim istinama, pa čak i veći. Često se ističe da kartezijansko tumačenje spoznaje uključuje krug: jasnom i odjelitom spoznajom doznajemo Božju opstojnost, a tu jasnu i odjelitu spoznaju opet osigurava jedino ta Božja opstojnost. No stvar je ipak nešto drukčija. Ideja cogita i Božje opstojnosti kod Descartesa su tijesno povezane ukoliko ljudska egzistencija zbog svoje nesavršenosti neposredno upućuje na transcendentnog Boga. To dvoje tvori nedjeljivo i nerazdijeljeno jedinstvo u tom smislu da se međusobno održavaju i podržavaju. Spoznaja da opstojimo, ukoliko mislimo, jest *istovremena* sa spoznajom da Bog jest, od kojeg mi ovisimo i da se iz promatranja njegovih svojstava može istraživati istina svih drugih bića, jer im je on uzrok. Za Descartesa je jedinstven ovaj doživljaj: sumnjam, dakle, nesavršen sam, dakle, postoji savršeno = Bog. U tom cjelokupnom doživljaju temelji se više od same samosvijesti, naime, još ljudska ograničenost i ovisnost.

Već od Platona nauka o *urođenim idejama* tvori srž racionalizma. Hobbesovi prigovori ponukali su Descartesa da tu urođenost protumači ne kao trajnu aktualnu nazočnost određenih ideja i spoznaja, nego kao sposobnost koju je sama priroda sadržajno odredila. Urođene su ideje takve koje duh može proizvesti iz samog sebe bez sudjelovanja izvanjskog svijeta i osjetilnih datosti i bez odlučujućeg sudjelovanja naše volje. Te su ideje emanat prvotnog i samostalnog očitovanja života ljudskog duha kojeg ne možemo ni zamisliti bez tog urođenog prvotnog posjedovanja. Taj apriorizam se usmjeruje na izvor najviših načela ljudskog mišljenja i djelovanja. Tako je Descartes i njegovi učenici među urođene ideje ubrojio teoretske i praktične vrijednosne principe. Istina, apriorizam u obliku urođenih ideja neuspjeli je pokušaj, jer je ta nauka samo jedan oblik psihologizma. Iz neke čisto psihološke činjenice ne može se odlučiti pitanje vrijednosti neke spoznaje. I sam Descartes se igra s mišlju na zlog duha i zato mu je potreban istiniti Bog kao posljednje jamstvo za istinu. A u Bogu je sve ovisno od njegove volje. Kao što je Bog slobodno stvorio svijet, tako je i slobodno učinio da su neke tvrdnje istinite. Zato je Sartre rekao da je Descartesov Bog najslobodniji Bog svih bogova.

Metoda je samo predigra. Ona služi samo kao pripravljanje puta. Cilj je sveukupna slika svijeta, povezanost fizike i teologije. «Tu univerzalnu sumnju upotrebljavam kao čvrstu i nepokretnu točku iz koje ću izvesti spoznaju Boga, samog sebe i svih stvari koje postoje u svijetu.»

4. ZNANOST

Svrha metafizike za Descartesa sastoji se u tome da utemelji matematičku fiziku. Kad je eliminirao Aristotelove supstancijalne forme i sve kvalitativne elemente, Descartes može razvijati fiziku *more geometrico*.

Kartezijanska se fizika razvija a priori. Budući da je Bog nepromjenljiv, onda je i kvantiteta kretanja u svemiru konstantna. Zato svako tijelo ostaje u istom stanju dok ga nešto ne promijeni.

Tako je Descartes a priori deducirao prva dva principa (zakona) fizike: princip očuvanja kretanja i princip inercije. Da dođemo do posebnih pojedinačnih slučajeva, pomaže nam iskustvo jer ono specificira naše mišljenje.

Kartezijanska fizika nadalje dopušta samo *mehanicističko* tumačenje fenomena oblikom i kretanjem. Kretanje je promjena mjesta u prostoru u odnosu prema nepokretnim predmetima. Za Descartesa nema realne razlike između prostora i protežnosti pa zato nema apsolutnog prostora kao ni praznog prostora (vakuuma) u strogom smislu. Na temelju toga Descartes dolazi i do sljedećih zaključaka: – nema atoma u striktnom smislu jer je protežnost uvijek dalje djeljiva; – svijet je neograničeno protežan, tj. ne može imati granice jer bi se inače iza te granice morao nalaziti prazan prostor, a to je nemoguće; – nebo i zemlja sastoje se iz iste materija; – ne može postojati više svjetova jer postoji samo jedna materija koja ispunja sve moguće prostore.

Descartes ujedno poriče svaku svršnu uzročnost u svijetu, osim finalnosti prema Bogu koji je jedina *causa finalis*.

4.1 Supstancija i njezini atribut

Descartes definira supstanciju ovako:

Pod supstancijom možemo razumijevati samo stvar koja tako postoji da joj za postojanje nije potrebna nikakva druga stvar. [...]

Kao supstancija pak, kojoj nije potrebna baš nikakva stvar može se razumjeti samo jedna jedina, naime Bog. (*Osnovi filozofije*, 51)

Descartes ipak nije, poput Spinoze, zaključio da može postojati samo jedna supstancija. Taj se, naime, termin može predicirati univočno o Bogu, a o drugim stvorenim bićima samo analogno (obratno od skolastičkog mišljenja).

Mi, međutim, ne zapažamo supstancije, nego njihove atribute koji nam omogućuju put do supstancije. Glavni atribut Descartes identificira sa samom supstancijom, a to je ono što spoznajemo jasno i odjelito kao neophodnu oznaku neke stvari od koje svi ostali atributi ovise. Glavni atribut materijalne supstancije je «protezanje u dužinu, širinu i dubinu», a glavni atribut duhovne supstancije je mišljenje. I jedan i drugi glavni atribut čini bit ili narav te supstancije. Glavni se atributi ne mogu odijeliti od supstancije, a ostali, na primjer, oblik i kretanje kod tjelesne, te opažaj, osjećaj, volja kod duhovne supstancije, mogu se izmjenjivati i Descartes ih zove *modusima*.

4.2 Psihologija.

Kartezijanska antropologija počiva na razlikovanju duše i tijela. Tijelo, ako ga promatramo za

sebe, potpada pod fiziku i ono je neke vrste automat koji se može potpuno protumačiti zakonima kretanja. Otud i kartezijanska teorija o životinjama kao strojevima, automatima koji niti opažaju niti osjećaju bol. Životinje nemaju duše jer niti misle niti govore.

Duša je čisti duh. Ukoliko je pasivan, promatrajući ideje, naš duh je razum, a ukoliko je aktivan, on je volja. Jedina aktivna funkcija duha je kod Descartesa volja. Ona je slobodna jer doživljavamo da imamo mogućnost izbora. Sloboda je neograničena, slična Božjoj, a ravnodušnost (*indifferentia*) je najniži stupanj slobode.

Najteži problem kartezijanske antropologije sastoji se u tumačenju jedinstva duše i tijela. Duša i tijelo su potpuno oprečni. Sjedinjeni su samo silom. Budući da je duša neprotežna, može se sjediniti s tijelom samo na jednom mjestu i to u mozgu preko jednostavne žlijezde (*glans pinealis*). Međudjelovanje (interakcija) duše i tijela pretpostavlja Božju pomoć (*concursum* ili *assistentia Dei*). Duša može odrediti samo smjer kretanja, ali ne i proizvesti samo kretanje. Za životne procese u tijelu odgovorni su tzv. «životni duhovi» (*spiritus animales*) koji kao neki nježni dah ili čisti organj proizlaze iz srca i penju se prema mozgu, a odatle preko živaca prelaze u mišiće i pokreću udove.

Sam Descartes je u svojim pismima, osobito princezi Elizabeti, priznao da mu pitanje jedinstva duše i tijela ostaje zagonetkom. Svojim je tumačenjem, međutim, dao povod za čisto materijalističku i mehanicističku antropologiju. Na njega se kasnije rado pozivao materijalist Julien Jean Offray de La Mettrie(1709-1751).

5. MORAL

Descartes nije javno želio raspravljati o pitanjima morala, no i moral spada u njegov sustav. Njegova etička shvaćanja nalazimo najviše u pismima.

Obično se u Descartesovu naučavanju razlikuje tzv. privremeni i definitivni moral. Prvi je čisto praktički gdje razum još može sumnjati jer još nema teoretskog utemeljenja. Drugi proizlazi iz metafizike i predstavlja vrhovni stupanj mudrosti.

5.1 Provizorni moral

U trećem dijelu rasprave o metodi Descartes daje četiri maksime koje naziva provizornima dok moralna filozofija ne dobije zadovoljavajuće utemeljenje.

«Prvi je da se pokoravam zakonima i običajima svoje domovine, da čvrsto držim religiju u kojoj sam po Božjem daru bio poučen od svoga djetinjstva i da se u svim drugim stvarima vodim onim mišljenjima koja su najumjerenija i najviše udaljena od prekomjernosti i koja bi prihvatili najrazumniji ljudi iz kruga mojeg ophođenja, jer sam počeo s time da vlastita shvaćanja ne cijenim jer sam ih sve želio podvrgnuti ispitivanju

pa sam tako postao sigurnim da je najbolje slijediti mišljenja razumnih ljudi.» [...]

«Moje drugo načelo bilo je da u svojim djelovanjima budem toliko čvrst i odlučan koliko je samo moguće pa da i najdvojbena mišljenja ne slijedim ništa kolebljivije ako sam se jednom za njih odlučio nego ako bi ona bila potpuno sigurna.» «Time sam postigao sposobnost da se oslobodim svakog kajanja i svih unutrašnjih prigovora koji uznemiruju savjesti slabih i kolebljivih duhova koji se prepuštaju struji bez pravog smjera pa neke stvari smatraju dobrima za koje kasnije vide da su loše.» [...]

«Moje je treće načelo bilo da se uvijek trudim kako bih pobijedio radije sebe no sudbinu, promijenio radije svoje želje nego svjetski poredak, i da se uopće priučim vjeri kako ništa nije potpuno u našoj vlasti do naših misli; da prema tome, ako smo s obzirom na stvari izvan nas učinili ono najbolje što smo mogli, sve što još nedostaje za uspjeh jest za nas jednostavno nemoguće».

«Kao završetak ovog morala odlučio sam [...] posvetiti čitav svoj život usavršavanju svog uma i napredovati, koliko je u mojoj moći, u spoznaji istine služeći se metodom koju sam sebi bio odredio» (*Rasprava*, III. dio).

Ovo posljednje načelo opravdava tri prethodna jer težnja za spoznajom istine čovjeka vodi do pravednog života.

5.2 Definitivni moral

Definitivni je moral Descartes samo skicirao u spomenutim pismima princezi Elizabeti. Općenito možemo reći da je to kršćanski moral utemeljen na metafizici u kojoj je dokazana Božja opstojnost i besmrtnost duše. I tu nalazimo tri zapovijedi koje odgovaraju onima u provizornom moralu s odlučujućom razlikom što se sad pretpostavlja da razum posjeduje istinu.

– Čovjek treba da se uvijek, koliko je moguće bolje, služi svojim razumom da upozna Božju dobrotu, besmrtnost duše, veličinu svemira, svezu između pojedinca i društva, da se mogne više brinuti za dobro sviju od svoga vlastitog.

– Čovjek treba da uvijek nastoji izvršiti sve ono što mu razum savjetuje te ne smije dopustiti da ga strasti i težnje od toga odvrate. Te odluke više nisu proizvoljne i slučajne, nego ih nalaže razum. Krepost je, kao i znanost, jedna bez obzira na predmet na koji se primjenjuje. Glavna krepost je velikodušnost.

– Treba uvijek učiniti ono što prosuđujemo da je najbolje, ali se onda ne moramo kajati za ono što smo učinili makar se kasnije pokazalo da smo pogriješili. Kadgod radimo po svojoj savjesti, ne moramo se kajati makar radili i nešto lošije.

6. DESCARTESOVA SLIKA O SVIJETU – DUALIZAM TIJELA I DUHA

Descartes je dualistički mislilac. Na početku stoji dualizam beskonačno savršenog Boga i konačnog, nesavršenog svijeta. Njegova definicija supstancije (*res quae nulla alia re indiget ad existendum*) dala je povoda za monizam i panteizam, premda se sam Descartes toga čuvao. Po toj definiciji supstancija dobiva svojstvo neuzrokovanosti i aseiteta pa se, prema tome, može

primijeniti samo na Boga. Zato on smatra da i duhovna (misleća) i tjelesna supstancija, da bi opstojale, trebaju Božje sudjelovanje. Descartes se nalazi u vodama *nominalizma*. S obzirom na stvari i njihova svojstva Descartes uvodi trostruko razlikovanje: realno, modalno i racionalno (*distinctio triplex est, realis, modalis et rationalis*). Stvarna je razlika između dvije ili više supstancija. Modalna razlika je opet dvostruka: realna kao kod supstancije i njezinih modusa, a onda kao između modusa i iste supstancije. Tu vrijedi da se supstancija može zamisliti bez modusa, ali modusi ne bez supstancije. Racionalna (umska) je razlika između supstancije i jednog njenog atributa ili između atributa iste supstancije. Zbog njezine unutrašnje nužne povezanosti supstancija se jasno može spoznati samo preko njezina atributa, a jedan atribut samo preko drugog atributa.

6.1 Duša

Iz činjenice sumnjanja, mišljenja, uviđanja, potvrđivanja, nijekanja, htijenja, doživljavanja, maštanja i iz mogućnosti zamišljanja da nemam ni tijela i da ne postoji ni svijet ni neko mjesto slijedi «da sam *ja supstancija* čija se cijela bit i narav sastoji u *mišljenju* i kojoj za njezino opstojanje nije potrebno ni neko mjesto niti da ovisi o nekoj materijalnoj stvari, tako da je to ja, tj. duša po kojoj jesam ono što jesam, potpuno različito od tijela i samo se lakše spoznaje od toga tijela i ono bez tijela neće prestati da bude sve ono što jest».

Bit ljudskog duha je, dakle, *mišljenje*, a ljudska duša je *substantia (res) cogitans*. *Sum igitur praecise tantum res cogitans, id est mens sive animus sive intellectus sive ratio* (2. med.). Pod mišljenjem Descartes misli sve *svjesne* doživljaje: spoznavanje, htijenje, predočivanje, osjećanje. Prema tome, mišljenje = svijest, a svjesni život dovršuje se u mišljenju. Stoga nauka o duši postaje *znanošću o svijesti*. Budući da je Descartes životinjama i biljkama zanijekao dušu, kao objekt psihologije ostala je samo ljudska svijest. Descartes je osobito isticao to da ljudska duša nema ništa zajedničkog s materijom, da ne može biti bitno ista kao i životinjska duša i da smrt za čovjeka ne može značiti isto kao i za muhe i mrave. Duh je Bog stvorio i spojio ga s tijelom koje je potpuno od njega različito. Duša boravi u tijelu, ali ne kao mornar u lađi (Platon), nego ta povezanost mora biti mnogo jača da bi nastao stvaran čovjek u svom osjećajnom i nagonском svijetu. Duša ima svoje sjedište u moždanoj žlijezdi, organu velikog mozga¹¹

Ljudski duh je Božja slika. Stvoritelj je čovjeku utisnuo svoj pečat kao umjetnik u svoje djelo. Bitno za duhovnu ljudsku supstanciju je mišljenje, o kojem Descartes kaže:

»Omnes modi cogitandi, quos in nobis experimur, ad duos generales referri possunt, quorum unum est perceptio sive operatio intellectus; alius vero volitio sive operatio voluntatis. Nam sentire, imaginari et pure intelligere sunt tantum diversi modi percipiendi; ut et cupere, aversari, affirmare, negare, dubitare sunt diversi modi volendi« (Princ. I, 32).

---

¹¹ Usp. *Strasti duše*, str. 34 i 41.

(svi načini mišljenja koje u sebi doživljavamo mogu se odnositi na dva opća od kojih je jedan percepcija ili djelatnost uma; a drugi je htijenje ili djelatnost volje. Jer, osjećanje, predočivanje i čisto shvaćanje samo su različiti načini percipiranja; kao što su željeti, odbijati, potvrđivati, nijekati, sumnjati različiti načini htijenja.)

U posljednjoj riječi gornje definicije jasno se izražava bitno svojstvo čovjeka, a to je *sposobnost slobodne volje*. Descartes doživljava volju kroz slobodu izbora i to tako velikom da u tome gleda odraz i jednakost s Bogom. Ta se sloboda sastoji u sposobnosti potvrđivanja (afirmiranja) i nijekanja onog što nam razum predočuje, slušanja ili odbijanja, izvršavanja ili neizvršavanja, u unutrašnjem doživljaju da nas u našem odlučivanju ne određuje nikakva izvanjska moć. Prostor slobode jasno se vidi upravo u djelatnosti duha, u duhovnim nastojanjima, u mogućnosti sumnjanja. Descartes doživljava slobodu u autonomnom mišljenju. No sloboda je dvostruka: uz slobodu mišljenja dolazi i sloboda htijenja da bi u nama nastala istina. Sloboda volje sastoji se u pristajanju uz ono što se potvrdi kao istinito i u odbijanju neistinitoga. U suđenju surađuju razum i *volja*. Razum predočuje, a volja potvrđuje to predočeno.

Taj voljni faktor uzima se za tumačenje *zablude*. Zabluda dolazi najprije iz ograničenosti naše od Boga dane sposobnosti suđenja, čemu pridolazi volja koja je u nekom smislu *beskonačna* pa se lako može usuditi i preko jasnog uvida. Zabluda ide na račun krive uporabe voljne slobode.

Descartes smatra da naravno svjetlo uma i božansko svjetlo milosti ne ugrožavaju slobodu, nego je jačaju. Za jasnom spoznajom istinitog i dobrog, za velikim rasvjetljenjem razuma ide i sklonost volje. No tu nastaju i poteškoće: kako povezati slobodu volje s božanskim odlukama? Pred tim problemom je Descartes kapitulirao i smatrao da je to za ljudski duh nepoznatljivo. Toliko nam je svjesna sloboda volje da bi bilo neprilično zanijekati je samo zato što ne možemo riješiti taj drugi problem.

No sastoji li se sloboda samo u odsutnosti izvanjske prisile? Ne postoji li tu intelektualni determinizam osobito pred naravnim svjetlom razuma i božanskom milošću? Descartes se tu poziva na skolastičku nauku da se volja zato priklanja zlu jer joj se ono prikazuje kao neko dobro i navodi stav da je svaki grješnik neznalica. Intelektualni moment tu ima veliku ulogu, ali se ipak volja odlučuje na temelju jasnog i odjelitog uvida. U tom smislu je točno da čisto određenje uma ujedno znači i najveću slobodu. Um i volja u posljednjem su svom korijenu jedno. No Descartes poznaje i ograničenje ljudske slobode. Potpuno su u našoj moći samo naše misli, ali ne i izvanjske stvari, a da je naša volja ograničena i Božjom voljom, to je za Descartesa samo po sebi razumljivo.

Sloboda i stvarateljstvo spadaju zajedno. To osobito vrijedi za Boga. Iz njegova slobodnog stvarateljskog čina izišao je svijet, na njegovoj volji počiva i vrijednost vječnih istina a time i dobro. No ni Božja se volja ne može odijeliti od uma.

6.2 Tijelo

Misleća supstancija dolazi u pravo svjetlo tek po svojoj protivnosti, a to je *protežna supstancija*. Descartes nije nikad prestao biti realist. Materijalni svijet je po sumnji postao problematičan i nužno je pokazati put od svijesti do stvari. Descartes smatra da je moguće dobro protumačiti predodžbe o tijelima samo ako ta tijela doista postoje. Ali to nije ujedno i razlog da ona moraju nužno postojati. Razlog za realnost tjelesne stvarnosti jesu osjetilni opažaji moga tijela, njegovi sastavni dijelovi, osjećaji ugone i boli i s njima povezani nagoni, zatim činjenica da to sve nastaje bez naše volje i sudjelovanja. No Descartes ipak želi drugim putem dokazivati opstojnost izvanjskog svijeta. Opet polazi od apsolutne sigurnosti samog sebe kao supstancije koja misli s njezinim posebnim modusima mišljenja. «Spoznajem i neke druge sposobnosti, kao što su mijenjati mjesto, poprimati različite oblike i slično. I tim sposobnostima je potrebna neka supstancija kao njihov nositelj, a takve sposobnosti mogu se pripisati samo tjelesnoj, tj. protežnoj supstanciji». Promatrajući opet svoju sposobnost osjetilnog opažanja Descartes zaključuje da postoji kao korelat neka aktivna sposobnost koja proizvodi te ideje. Te aktivne sposobnosti mogu svoje sjedište imati samo u mom tijelu koje u sebi formalno sadrži sve realnosti koje se očituju u proizvedenim osjetnim predodžbama, ili se temelje na nekom biću koje sve u sebi sadržava eminenter. Tu mogućnost Descartes isključuje. Bog nam naime nije dao sposobnost upoznati takvo porijeklo predodžaba, a dao nam je, naprotiv, nagon da kao izvor svojih predodžaba pretpostavimo tjelesni svijet. Budući da nas Bog ne može varati, onda tjelesni svijet postoji. On ide čak tako daleko da kaže: pod prirodom općenito ne shvaćam ništa drugo do Boga ili svjetski poredak koji je Bog stvorio.

Koja su svojstva materijalnog svijeta? I tijelo je supstancija koja posjeduje attribute i moduse. Jasno i odjelito spoznajemo da je bitni atribut tijela *protežnost*, da je tijelo *substantia (res) extensa* i kao takva protivnost za *substantia cogitans*. Na isti način jasno i odjelito spoznajemo određeni oblik, veličinu, mirovanje i kretanje kao moduse protežnosti. S obzirom na tzv. subjektivne osjetne kvalitete kao što su boje, tonovi, mirisi, okus i sl. Descartes zastupa onda dosta rašireno mišljenje da one ne pripadaju samim stvarima, nego da su subjektivni utisci, tvorevine duše kojima ona odgovara na podražaje što ih dobiva od izvanjskih tijela. Izvanjski je svijet bez duše, svijet mase i kretanja koje duša oblači u onu raskošnu odjeću.

Time što Descartes bit tijela vidi samo u protežnosti, on ga snižava na čistu prostornu veličinu i izjednačuje fizičko tijelo s matematičkim. Ne postoji prostor slobodan od materije. Materija nema nikakvih unutrašnjih stanja i sva se zbivanja tumače samo pritiskom i udaranjem, pri čemu ostaju nepromijenjeni kvantumi materije i kretanja. Konstanta veličine kretanja ima svoj temelj u Božjoj nepromjenljivosti. Svi procesi u prirodi jesu procesi kretanja, njih pokreće kretanje i zaustavlja ih protukretanje. Posebnost kartezijanske prirodne filozofije čini konsekventno provođenje *mehaničkog shvaćanja prirode*.

Time je počeo temeljit preokret u renesansnom shvaćanju prirode. Zamišljaji o pobožanstvenjenoj, oživljenoj, oduševljenoj i oduhovljenoj prirodi morao je ustuknuti pred mate-

matičkim računskim strojem. Odbijena je i skolastičko-aristotelovska zamisao o prirodi i tumačenju stvari kao sastavljenih od materije i forme. Od dinamike postala je kinematika. Sad je dana mogućnost da čovjek zavlada prirodom i time je postignut cilj novog vijeka: čovjek je uređivač svemira, najprije doduše na matematskom području koje dopušta gospodarenje mehaničkom prirodom. Pri tom je onda shvatljivo da je Descartes iz promatranja prirode isključio svaki finalni uzrok s obrazloženjem da je nemoguće spoznati svrhe za kojima je Bog išao pri stvaranju svijeta, a uz to je Božja stvarateljska volja potpuno nepredvidiva. Svrhe spadaju u etiku, a ne u fiziku, *ubi omnia firmissimis rationibus uti debent*.

Descartes se ipak u svom tumačenju prirode razlikuje od učenjaka kakvi su bili Galilei i Kepler. On je polazio od jasno i odjelito spoznatih principa koji tumače čitavu prirodu. Descartesov misaoni sistem je aprioran, a ne utemeljen na iskustvu. No Descartes je ipak imao utjecaja osobito jedinstvenošću svoje slike o svijetu, premda je ona bila samo prividna. Nedostajalo je tumačenje problema vremena, smisla i vrijednosti. Kvalitativni oblici života ostali su također prikraćeni. Život je takoreći protjeran od matematike i mehanike. Nastojao je čak i životne procese u organizmima protumačiti mehanički. Odbacio je nejasan pojam životne snage (*vis vitalis*). Govorio je o biljkama i životinjama kao strojevima i automatima, jer je procese u njima smatrao automatskim refleksima na temelju fizičkih uzroka. Tako je Descartes osnivač teorije o *životu kao stroju* pa je time pripremio tlo za kasniji francuski materijalizam, koji je i čovjeka proglasio strojem. I ljudsko tijelo je mehanizam. Kretanje srca i arterija odvija se automatski. Organizam radi slično kao što radi sat. Tu osobitu ulogu vrše životni duhovi. Ljudsko je tijelo zato najsavršeniji stroj i to već zbog toga jer je Božje djelo.

Descartes je također dobro vidio opreku između svijesti i predmeta. On sigurno nije bio slijep za ljudsku samosvijest koju je digao do supstancijalnosti. No, tome nasuprot, njegovo tumačenje odnosa između tijela i duše bilo je kobno. Tu se taj filozof koji je toliko naglašavao jasnoću i sigurnost spoznaje upleo u protuslovlja. Kako je moguće da dvije potpuno suprotne, apsolutno heterogene supstancije budu u čovjeku realiter i substantialiter ujedinjene u jedinstveno biće? Pokatkad Descartes kaže da je duša povezana sa cijelim tijelom, da su tijelo i duša nekompletne supstancije, da duša informira tijelo, ali on to na drugim mjestima onda izričito niječe. U stvari, čovjek je ipak neko dvostruko biće kod kojeg su dvije samostojne supstancije povezane preko malog organa u mozgu. Da bi duh mogao djelovati na tijelo i volja utjecati na mehaničko kretanje, to je nespojivo s mehanicističkim tumačenjem prirode. To je Descartesu zadavalo mnogo muke.

6. 3 Afekti

Čuvstva zauzimaju u ljudskom životu vrlo važno mjesto tako da znanost o čovjeku njima posvećuje pozornost. Prema Descartesu, afekti se mogu protumačiti samo na temelju spoja s tijelom i oni dokazuju tijesnu povezanost duše i tijela. Afekti su neke zbrkane misli (*confusae quaedam cogitationes*) koje duh nema sam od sebe, nego ukoliko trpi utjecaj tijela koje je s

njime tijesno povezano. Osjećaji i afekti ne proizlaze iz duše, nego ih treba razumijevati kao pokrete životnih duhova i mehanizma tijela. Prema tome, nije moguće povezati somatske i psihičke procese. Budući da duša na temelju fizioloških procesa osjeća strast ponajviše u srcu, Descartes stavlja u srce sjedište duše.

Nameće se pitanje kako se može s dualizmom i mehanicističkim tumačenjem prirode povezati borba između žudnje i uma koji se temelje na protivnim pokretima, jedan na tjelesnim životnim duhovima, a drugi na volji? Vidi se da je u Descartesovu mišljenju bilo dosta neizjednačenosti i protuslovlja. Na temelju njegova pojma filozofije praktično bi djelovanje moralo slijediti pravi uvid. No prije nego što se postigne najviši cilj spoznaje, Descartes je stvorio *«une morale par provision»*, svoj provizorni, privremeni moral s tri ili četiri temeljna načela koja je, kao što smo vidjeli, formulirao već u *Raspravi*.

Descartes napominje da je za promatranje svih stvari pod tim vidikom potrebno dugo vježbanje i ponavljano razmišljanje. No Descartes ipak kao najviše dobro smatra mir duše i zadovoljstvo kao i mudrost koja proizlazi iz promatranja istine i što je jedina i potpuna sreća u tom životu. On zahtijeva (u pismu princezi Elizabeti) životnu aktivnost u smislu svijesti o dužnosti, altruizma, pravog prijateljstva i vjernosti, pa čak i heroizma. Tu nalazimo smjernice koje proizlaze iz njegovih osnovnih filozofskih uvjerenja, kod kojih ga je manje vodio kršćanski moral, a više stoički, pa Montaigne i Charron.

Njegova praktična filozofija očituje se posebno u raspravi o *«Strastima duše»* koju je napisao za svoju učenu učenicu princezu Elizabetu od Pfalza (1645/46). Odbacuje i stoičku nauku da su svi afekti zli i epikurejsku da su svi dobri te prihvaća nauku Tome Akvinskog da oni nisu ni zli ni dobri, nego da ih valja krotiti i podlagati ih gospodstvu uma. Temeljni afekti su: divljenje, ljubav, mržnja, težnja, radost i žalost (*l'admiration, l'amour, la haine, le désir, la joie et la tristesse*). Svi su drugi izvedeni iz tih temeljnih. Lijek protiv svih šteta čini krepost velikodušnost (*la générosité*), a jezgra joj je jasna i odjelita spoznaja u slobodnom činu suđenja i volje.

Ta sloboda duha koja počiva na spoznaji naše moći i njezina ograničenja uključuje gospodstvo nad nama samima. Svako pravilno djelovanje temelji se na pravilnoj težnji. Nerazumno je težiti za onim što stoji iznad naše moći. Sve isprazne želje su zablude.

Descartes zove čovjeka na slobodu, on se mora afirmirati pa i protiv moći sudbine i protiv svjetskog tijeka. Sloboda mišljenja sa samosviješću i samoodgovornošću stoji na ulazu u vladanje sa svijetom, u modernu kulturu. Kriva je tvrdnja da je Descartes bio «ateist». On je bio vjernik, ali nije bio kršćanski filozof u tom smislu što bi filozofirao na temelju kršćanske osnovice. Filozofija je pothvat uma, a kršćanstvo stoji u pozadini. Nije mu ipak uspjelo naći ravnotežu između čovjeka i Boga, znanja i vjere, autoriteta i uma.

Što je onda Descartes gledan u cjelini? O tvorcu analitičke geometrije koja metodički stoji u svezi s njegovim mišljenjem govori nam više toga matematika. Da se je u njegovo vrijeme i

kasnije s njime borila i kontinentalna i engleska filozofija, dosta je poznato kao i to da je on kroz svijest ulazio u filozofiju. No je li on doista inaugurator novovjekovne svijesti života? Točno je da je autonomija uma, kod njega još vezana za božanski um, tijekom novovjekovnog razvoja vodila do potpunog osamostaljenja; točno je također da je Descartes onaj augustinski početni obrat prema unutrašnjosti jednostrano okrenuo u korist mišljenja i zanemariвши cjelovitost unutrašnjeg čovjeka pripremio prosvjetiteljski individualizam. Descartes je sigurno bio realist, ali je realnost isticao na krivom putu.

Međusobno su se sukobljavali pristalice i protivnici kartezijske filozofije. Dok su uvaženi katolički krugovi (Mersenne i janzenisti, kardinal Bérulle – utemeljitelj oratorijanaca) stajali uz njega i u njegovoj filozofiji vidjeli dragocjenu zaštitu religije, pomalo se i među katolicima počela stvarati oporba, jer su u njegovoj nauci o metodi vidjeli preveliku slobodu. No u 17. je stoljeću Descartes bio filozof ljubimac građanskog društva. Pridobivao je pristalice u Francuskoj, na nizozemskim sveučilištima, u Njemačkoj, jer su držali da je u znanostima pa i u teologiji duh geometrije vrlo koristan.

7. SUDBINA KARTEZIJANIZMA

Descartes se obično smatra «ocem novovjekovne filozofije». Kod njega se osobito ističe strogo provedeno *metodičko mišljenje*. Mnogi novovjekovni filozofski smjerovi ističu se upravo određenjem svoje metode, a to je u mnogome Descartesova zasluga.

U pitanju metode ističe se i novovjekovni *obrat prema subjektu*, tj. refleksija o čovjeku i njegovoj spoznaji. Taj se obrat pokazao već u humanizmu i renesansi, gdje u prvi plan stupa čovjek sa svojim naravnim snagama i sposobnostima. Tu počinje i novovjekovni subjektivizam u kojem središte razmišljanja čini samosvjesni subjekt.

Descartes je filozofskom potomstvu ostavio i problema za rješavanje. Najveći je problem *dualizam* u metafizičkom i kritičkom smislu. S metafizičke strane dualizam se sastoji u definiciji tijela i duše kao dvije kompletne supstancije, međusobno potpuno oprečne. Ostaje problem njihova sjedinjenja i jedinstva.

S kritičke strane ostaje poteškoća sveze između ideja i stvari. Ideje su modusi misli, a stvari modusi protežnosti: nema ništa zajedničkog između ta dva termina. Ostaje problem prijelaza od imanencije u transcendenciju, od ideja u nama do stvari po sebi. To je čuveni *problem mosta* koji ostaje nerješiv jer nemamo nikakva sredstva za provjeru odgovaraju li naše ideje stvarnim predmetima.

Gledajući povijesno, od Descartesa dolaze dvije struje misli: racionalizam i empirizam. Racionalizam nastavlja kartezijsku liniju i nastoji je ispraviti. Empiristička struja joj se protivi i odbacuje teoriju urođenih ideja, ali i empirizam ostaje pod Descartesovim utjecajem.

Unatoč zabrani kartezijanskog naučavanja i njegovih spisa, njegova se filozofija proširila u širokim krugovima, najprije u Nizozemskoj, osobito preko A. Geulincxa, a onda i u Francuskoj preko prevoditelja njegovih djela na francuski Claudea Clerseliera te preko logike Port Royaala, a čak i biskupi Bossuet i Fénelon bili su Descartesovi pristaše. U Njemačkoj je kartezijansko mišljenje širio Johannes Clauberg.

8. MEDITACIJE (R. Descartes; skraćeno)

U prvoj meditaciji ističem razloge zbog kojih možemo općenito sumnjati u sve stvari, a osobito u materijalne, barem utoliko što nemamo baš nikakvih drugih osnova u znanostima, osim onih koje smo imali dosada. Dakle, premda se korist sumnje odmah ne pokazuje tako općenito, ona je ipak u tome vrlo velika da nas oslobađa od svih vrsta predrasuda i pripravlja nam veoma lagan put da priučimo svoj duh kako da se odvoji od osjetila, i konačno, u tome što pokazuje da nije moguće da više ne bismo mogli imati nikakve sumnje o onome što bismo kasnije otkrili da je istinito.

U drugoj duh, koji – služeći se svojom vlastitom slobodom – pretpostavlja da sve stvari nisu ništa o čijem postojanju on nema ni najmanje sumnje, priznaje da je apsolutno nemoguće da ipak ne bi postojao on sam. To je također od velike koristi, ukoliko tim sredstvom on lako učini distinkciju stvari koje mu pripadaju, to znači /koje pripadaju/ intelektualnoj naravi, od onih koje pripadaju tijelima. No budući da se može dogoditi da neki od mene očekuju na tom mjestu razloge za dokaz nesmrtnosti duše, smatram da ih sada moram upozoriti, da nastojeći da u ovoj raspravi ništa ne pišem o onome za što ne bih imao vrlo točne dokaze, smatrao sam se dužnim slijediti red sličan onome kojim se služe geometri, to jest, da istaknem sve stvari o kojima ovisi propozicija koju tražimo prije nego što o njoj bilo što zaključimo. Prva i glavna stvar koja se zahtijeva jest, dakle, stvoriti jasne i čiste pojmove, i potpuno odjelite od svih drugih pojmova koje možemo imati o tijelima: to je ono što je na ovom mjestu bio učinjeno. Preko toga, zahtijeva se da znamo kako sve stvari koje shvaćamo jasno i odjelito jesu istinite prema tome što ih dohvaćamo; a to nije moglo biti dokazano prije četvrte meditacije. Štoviše, valja imati odjelit pojam o tjelesnoj prirodi, koji se oblikuje dijelom u ovoj drugoj, a dijelom u petoj i šestoj meditaciji.

I konačno, valja iz svega toga zaključiti da stvari koje shvaćamo jasno i odjelito kao različite supstancije, kao što se spoznaju duh i tijelo, jesu doista razne supstancije i stvarno različite jedna od druge: i to je ono na što se zaključuje u šestoj meditaciji. I u istoj se meditaciji to utvrđuje, da ne shvaćamo nijedno tijelo osim kao djeljivo, na mjesto da se duh, ili ljudska duša, ne može drukčije shvaćati nego kao nedjeljiv: jer doista ne možemo shvatiti polovicu neke duše, kao što to možemo učiniti od najmanjem od svih tijela. Po tome što njihove naravi nisu spoznate samo kao različite, nego čak u neku ruku i protivne. Treba, dakle, da oni znaju da se nisam želio kazati ništa više u ovoj raspravi, što zbog toga što je to dovoljno da se dosta

jasno pokaže da propadanjem tijela smrt ne slijedi i dušu, i tako dadne ljudima nada jednog drugog života poslije smrti; što također zbog toga što premise iz kojih se može zaključiti besmrtnost duše ovise o tumačenju cijele fizike: prvo, kako bi se vidjelo da općenito sve supstancije, to jest sve stvari koje ne mogu egzistirati a da ih ne stvori Bog, jesu po svojoj naravi neraspadljive, i ne mogu nikada prestati postojati, osim ako su od toga istoga Boga svedene na ništavilo te im on hoće uskratiti svoju redovitu potporu. i zatim, da se opazi da je tijelo, uzeto općenito, supstancija, i da zato ono također nikada ne propada; no da je ljudsko tijelo, ukoliko se razlikuje od ostalih tijela, oblikovano i sastavljeno od određene konfiguracije udova i drugih sličnih akcidenata; a ljudska duša, naprotiv, nije uopće tako sastavljena od nekih akcidenata, nego da je čista supstancija. Jer, još jednom, svi se njezini akcidenti mijenjaju, na primjer, da ona spoznaje određene stavri, na želi neke druge, da osjeća opet neke druge, itd., to je ipak uvijek ista duša; naprotiv, ljudsko tijelo nije više isto, već samim tima što se oblik nekih njegovih dijelova promijenio. Iz toga slijedi da ljudsko tijelo može lako propasti, ali da duh ili ljudska duša (što ja uopće ne razlikujem) jest po svojoj naravi besmrtna.

U trećoj meditaciji sam, čini mi se, dovoljno nadugo protumačio glavni argument kojim se služim da dokažem egzistenciju Boga. Ipak, kako bi se duh čitatelja mogao što lakše odijeliti od osjetila, nisam se uopće pri tome htio služiti bilo kakvom usporedbom uzetom iz tjelesnih stvari, premda je možda ostalo mnogo nejasnoća koje će, kao što se nadam, biti potpuno razjašnjene u odgovorima koje sam dao na prigovore koji su mi bili učinjeni. kao što je, na primjer, dosta teško shvatiti kako ideja jednog bića najviše savršenoga koja se nalazi u nama, sadrži toliko objektivne stvarnosti, to jest participira predodžbom u tolikim stupnjevima bića i savršenstva te ona nužno mora proizići od jednog uzroka nadmoćno savršenoga. No ja sam to objasnio u tim odgovorima usporedbom s umjetnim strojem čija se ideja susreće u duhu nekog radnika. Jer, kao što objektivna umjetnina te ideje mora imati neki uzrok, to jest znanje radnika ili nekoga drugoga od koga ju je naučio, isto je tako nemoguće da ideja Boga, koja se nalazi u nama, nema Boga kao svoj uzrok.

U četvrtoj je dokazano da su sve stvari koje dohvaćamo vrlo jasno i vrlo odjelito istinite; a ujedno je protumačeno u čemu se sastoji razlog zablude ili neistine: ono što nužno mora biti poznato, i da se potvrde prethodne istine i da se boje shvate one koje slijede. Ipak treba primijetiti da pri tome nipošto ne raspravljam o grijehu, to jest, o zabludi koja se čini u težnji za dobrim i za zlom, nego samo o onoj zabludi koja nastaje u sudu i raspoznavanju istinitog i neistinitog; i da nipošto ne nastojim govoriti o stvarima koje spadaju na vjeru ili na ponašanje života, nego samo o onima koje se tiču spekulativnih istina i istina poznatih samo pomoću prirodnog svjetla.

U petoj, preko toga da je tjelesna priroda uzeta općenito ovdje protumačena, egzistencija Boga ovdje je još dokazana novih razlozima, u kojima se doduše mogu naći i neke teškoće ali koje će biti razriješene u odgovorima na prigovore koje su mi napravili. Također se tu otkriva na koji je način istinito da i sama sigurnost geometrijskih dokaza ovisi o spoznaji Boga.

Konačno, u šestoj razlikujem djelovanje razuma od djelovanja mašte. Znakovi te razlike tu su opisane. Tu dokazujem da je ljudska duša stvarno različita od tijela i premda je ona s njime tako tijesno povezana i sjedinjena, ona nije s njima jedna te ista stvar. Sve zablude koje proizlaze od osjetila tu su prikazane, sa sredstvima kako da se izbjegnu konačno, tu donosim sve razloge iz kojih se može zaključiti egzistencija materijalnih stvari: ne što bih smatrao vrlo korisnim da dokažem ono što one dokazuju, tj. da postoji svijet, da ljudi imaju tijela, i slične stvari koje nikada nisu stavljene u sumnju od nijednog razumnoga čovjeka; no kad ih promatramo malo iz bližega, uviđamo da oni nisu tako čvrsti ni tako evidentni kao one koje nas dovode do spoznaje Boga i naše duše; na način da su ove tu najsigurnije i najevidentnije koje mogu doći u spoznaju ljudskoga duha. I to je sve što sam mislio pokazati u tih šest meditacija. A to znači da ovdje izostavljam mnogo drugih pitanja, o čemu sam također govorio prigodom te rasprave